

השכלה. גבוהה?

פרופ' שמואל ליימן-ווילצין, ראש המחלקה למדעי המדינה, אוניברסיטת בר-אילן

בלוג מס' 38 – המהפכה בפתח: מבחן פתוח!

ביום בו הושבעה לתפקיד שרת החינוך הודיעה פרופ' יולי תמיר שהיא שואפת לשנות את שיטת בחינות הבגרות (אני מניח שלא התכוונה לאנגלית או עברית או מתמטיקה) ולהפוך אותם למבחנים פתוחים. שתי תגובותיי: 1- יישר כוחך! 2- זה מה שנקרא: להכניס ראש חולה (תלמידים ומורים) למיטה בריאה (ולא, אין זו טעות דפוס).

ראשית, יישר כוחך, כי לא מדובר בשינוי "טכני" אלא במהפכה טוטאלית במערכת החינוך, מכיתות היסוד ועד האוניברסיטה (כולל). כלומר, הסוגיה תדרוש משרת החינוך לא רק כוחות לשנות את מערך בחינות הבגרות – משימה לא קלה כשלעצמה – אלא תעצמות נפש של ממש, מאחר שיש למהלך זה השלכות מרחיקות לכת על סוג ההוראה ושיטות ההוראה השונות שיהיה צורך להפעיל.

מהו ההבדל בין מבחן עם חומר סגור לעומת מבחן עם חומר פתוח? במבחן סגור, המאמץ כמעט כולו מושם על שינון החומר, בצורה פחות או יותר עיוורת, כלומר: לימוד עובדות (שמות, תאריכים, מקומות, אירועים וכו'). מאמץ זה אינו מותר זמן רב (אם בכלל) בכיתה – או בלימוד עצמי בבית – לניתוח, מחשבה, יישום ואינטגרציה של החומר הנלמד. למה הדבר דומה (להבדיל)? לדילמה של האמוראים במאה החמישית לספירה: האם להעלות את התלמוד על הכתב? מאחר שהצטבר חומר רב ביותר במהלך מאות השנים הקודמות, רוב האנרגיה המנטאלית של החכמים הושקעה בזכירת הדיונים ההלכתיים של קודמיהם ולא נותר כוח וזמן לקיים דיון המשך רציני ומעמיק. זוהי תקווה המצדדים במבחן פתוח: ברגע שהמורה והתלמידים יבינו שאין צורך לשנן בשלמותו את החומר וניתן להתפנות לדיון בשאלות הנגזרות מהחומר היבש, כך ישתפר תהליך הלמידה.

הצורך במהפכה שמציעה תמיר ברור כשמש (לפחות לי) משתי סיבות עיקריות. ראשית, במאה ה-21 עולם התעסוקה (וגם התרבות, הממשל וכו') זקוקים לפותרי בעיות ולא לשומרי המידע שנצבר בעבר. אם במאה ה-19, ובחלק גדול של המאה ה-20, נדרש מהעובד במפעל או במשרד לבצע את ההחלטות של המנהל ותו לא, היום התהפכו היוצרות: המנהלים המוצלחים ביותר הם אלה שמסוגלים להפיק את המרב תוך כדי דרבון העובדים להוציא מתוך עצמם את התשובות לבעיות בפניהן עומד הארגון. מוסכם כי שני ראשים טובים יותר מראש אחד – ובוודאי כמה עשרות ראשים עדיפים על זה הבודד.

מאידך גיסא, אין "אינטליגנציה" ללא ידיעת העובדות המהוות את הבסיס לכל חכמה. וכאן נכנס המרכיב השני למשוואה: בעידן האינטרנט, עידן של מנועי חיפוש ומקורות מידע זמינים (wikipedia), לא קיים צורך בשינון נתונים ועובדות. די בתשתית מידע בסיסית, וכל השאר נמצא בהיכון, לשליפה בעת הצורך. מכאן, שאם יש דבר שראוי שיישאר במבחני בגרות ובאקדמיה: זמן מוגבל למבחן. רק כך ייאלץ התלמיד ללמוד ולהפנים את מיומנויות חיפוש המידע החיוני בדרך יעילה ומהירה.

מכאן ברור מדוע כתבתי "ראש חולה". התלמידים והסטודנטים שלנו אינם "מפגרים" וגם לא "משוגעים". אבל מי שחי כל חייו בבית משוגעים יהפוך עד מהרה למשוגע עצמו. כלומר: מי שלומד מכיתה א' ואילך רק לשנן חומר לימוד ולהקיא אותו בחזרה במבחנים, מן הסתם יפתח ראש שהוא "חולה אינטלקטואלית". הוא ידע מתי השיג פלוני ניצחון במקום מסוים, אבל מדוע זה קרה, כיצד ניתן ליישם את המקרה לענייני דיומא וכו', האם ניתן היה לבצע את זה אחרת ועוד שאלות מהותיות (ומעניינות יותר לתלמיד) – כל זה לא יופיע במכ"ם הלימודי שלו.

לא במקרה בשורה זו יוצאת מפי "פרופסור(ית)", שהרי המיטה הבריאה – החיים של הרוח: של תהייה, הרהור, התבוננות וכו' – זהו עיקר האקדמיה. אלא מאי? גם האקדמיה הישראלית נגועה במחלת השינון וייתכן אפילו שאצלה המחלה קשה במיוחד. כאשר אני נותן מבחן פתוח לסטודנטים לתואר שני, ובו שאלה אשר דורשת מהם לבצע אינטגרציה של החומר ויישום למקרה בוחן אקטואלי, עצוב לגלות, שלא מעט סטודנטים פונים אלי אחרי המבחן בטענה שהוא לא היה הוגן. מעולם, הם

אומרים, לא נתקלו במבחן סוף הקורס שאילץ אותם לחשוב! ושלא תחשבו שהבעיה קיימת רק במחלקה למדעי המדינה.

למען האמת, המשימה לשנות את דרכי החשיבה של התלמידים והסטודנטים היא קלה יחסית בהשוואה למשימה הכבדה יותר: שינוי דרכי החשיבה (ושיטות ההוראה) של המורים והמרצים עצמם. וכאן בהחלט ניתן "ליישר" את הפתגם המהופך שהצגתי קודם: להכניס ראש בריא למיטה חולה. הראש של פרופ' תמיר בריא בהחלט אבל המערכת חולה מאד מאחר שהיא עדיין תקועה בקונספציה של המאה ה-20-19 (לזכור מידע) וטרם עברה לתפיסת המאה ה-21 (לפתח ידע). לשם כך, נצטרך להחליף דור שלם של מורים ו/או לחולל בהם מהפך חשיבתי של ממש.

אשר לאוניברסיטה: קיימת דיכוטומיה (בהכללה גסה) בין לימודי תואר ראשון ושני ללא תזה לבין מערכת הלימוד שעוברים תלמידי מחקר. האחרונים חייבים לחשוב, אולם גם להם התהליך ארוך בגלל שלא הוכנו כהלכה בשנותיהם הראשונות באקדמיה (שלא לדבר על הזמן שבילו במערכת החינוך). למשל, רוב המרצים בסמינריון תואר ראשון אינם דורשים "מחקר בשטח" אלא סיקור ספרותי מקיף – מעין book report plus – ותו לא. אני אפילו מכיר מרצים אשר אוסרים על הסטודנטים שלהם לבטא איזושהי אמירה אישית בעבודת הסמינריון ("הם לא בשלים לכך"; "עדיף שיבינו מה שחוקרים דגולים כתבו מאשר לשלוף שטויות מהמותן"; ועוד אמרות שפר מסוג זה).

בקיצור, כל המערכת מתמודדת עכשיו עם "מבחן פתוח". אם המערכות לא יעברו אותו, היתרונות של ה"מוח היהודי" (הי-טק וכו') יתמססו בהמשך הדרך והמשק הישראלי ידעך בשנים ובעשורים הבאים. ניתן לומר, שעכשיו מתחיל מבחן הבגרות האמיתי של החברה הישראלית בכלל ומערכת החינוך וההשכלה בפרט.

wilzis@mail.biu.ac.il

בשבוע הבא: תגובות קוראים לבלוג 37 על "לבוש הולם".